

UDC 930.85 (4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXVIII

Redacteur

NIKOLA TASIC

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secetaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Redaction

MILUTIN GARASANIN, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE DJORDJEVIC (Santa Barbara), DRAGOSLAV ANTONIJEVIC,
VESELIN DJURETIC, MIODRAG STOJANOVIC

BELGRADE

1997

<http://www.balcanica.rs>

кли бисмо да је у изучавањима заиста отишао даље од само једне могуће систематизације. На крају рецимо још, да студија *Митологија Срба* има умногоме и карактер уџбеника.

Написана је прегледно приступачним стилем за широки круг читалаца, а материја је тако разврстана да пружа јасне одговоре и објашњења на постављена питања.

Београд, 06. марта 1998.

Никола Панџелић

Маријан Покропек, Томаш Стрончек,
СПОРЕДНА МОНОГРАФИЈА НА МАКЕДОНСКОТО СЕЛО
ЈАБЛАНИЦА И ПОЛСКИТЕ СЕЛА ПЈЕНТКИ И ТВАРОГИ.

Том 2: Народна архитектура. – Скопје, 1992; 245 стр., са фотографијама (Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје; Катедра по етнологија и културолошка антропологија, Варшава. Посебни изданија, кн. 20)

Институт за фолклор „Марко Цепенков“ у Скопљу објавио је књигу, која ће свакако побудити радозналост сваког етнолога. То је упоредна студија о селу Јабланица у западној Македонији и пољским селима Пјентки и Твароги у региону Подласје у источној Пољској. Том други, који приказујемо, односи се на народну архитектуру.

Књига је подељена на три главна дела. Први од њих носи наслов „Насељавање и традиционално грађење у ситноposedничким селима Пјентки и Твароги (Пољска)“. После опширног увода који се односи на насељавање мазовјецко-подласког региона током историје (од XV века), прелази се на историјат настанка и развитка описаних села. Она воде порекло од тзв. родовских „гнезда“ ситног племства. Током времена због разних разлога настало је више мањих села са двочланим називом од којих се први члан понавља, нпр. Твароги Лацкје, Твароги Рускје, Твароги Мазури итд. Села Твароги и Пјентки су у ствари састављена од укупно 9 мањих

насеља. Начин живота ситног племства у источној Пољској није се много разликовао од живота сељака осим што су имали статус слободних грађана, који су у федералној „Жечипосполитој“ имали пуно право учешћа у политичком животу региона и Краљевине. Ова села су се формирала слободно, неплански, на равничарском терену, уз најповољније искоришћавање конфигурације терена, водених токова, осунчаности и других гео-климатских услова. Села ипак нису била раштркана, иако нису имала свој обележени центар (понекад је то била раскрсница путева, капелица и сл.). Тек после комасације јако уситњене земље („szachownica“) – од 1912. до 1936, неки становници села, иако нерадо, почели су да се насељавају на тзв. „колонијама“ (сличним војвођанским салашима) услед недостатка места у самом селу. Села нису имала своју цркву, али се у њима налазило низ културних места обележених крстовима и капелицама. Исто тако крстови и други знаци су обележавали сеоски атар.

Сеоско домаћинство се састојало од приземне стамбене зграде с основном издуженог правоугаоника и низа економских зграда распоређених у виду ћириличног слова П и одвојених од куће двориштем. Над окућницом доминира тзв. „stodola“ – зграда за складиштење сена, сламе, детелине на чијем средишту се одвија вршидба, односно млађење житарица цепом. Са обе стране стодоле су биле штале, обори, разне шупе и оставе. Основни грађевински материјал било је смреково или борово дрво, глина и слама за покривање крова. Крупним камењем су обележавани углови, стављано је под темељ и врата куће. Аутори наводе веома детаљан опис свих радњи везаних за грађење куће, као и све елементе саме конструкције. Сазнајемо за разна веровања, забране, ритуале, односно магијске радње везане за кућу. Разматра се друштвени и обредни статус мајстора – градитеља, поштовање према њиховом знању, вештини. „Zdup“ – зидар који гради пећи прихватан је као волшебна личност, која даје „душу“ кући. Сви обреди и магијске радње – приликом грађења, усељења, годишњи обреди везани за кућу и окућницу, обреди животног циклуса (рођење, свадба, смрт) треба да обезбеде житељима куће срећу, благостање, плодност и да спрече смрт, несрећу и болест. У тим обредима значајну улогу играју и атрибути католичке вере: прекрштавање, молитва, света водица (освећивање нове куће), качење икона и сл.

„Традицијска кућа у селу Јабланица (Македонија)“ – наслов је другог дела књиге. Опис села аутори започињу од географског

положаја, али без осврта на историјат настанка и развитка села. Село лежи на југоисточним падинама планине Јабланице у некадашњем Дебарском Дримколу и састављено је од шест махала и три тзв. „селишта“. Махале једну од друге одвајају потоци и дубоке јаруге. Становнике једне махале некад је везивала припадност једном роду. Село живи од сточарства, у мањој мери од пољопривреде (њивице распоређене терасасто на падинама, са разгранатим системом за наводњавање из планинских извора). Највећи извор прихода била је печалба упражњавана од краја XIX века. Многи Јабланичани били су врсни зидари и каменари. За разлику од пољских села, Јабланица има чак 6 цркава и неколико гробаља. Одскора је обележен и центар села са школом, месном канцеларијом, здравственом станицом и продавницом. Сеоски атар обележавају камени крстови, камење, гомиле камења и сл. знакови. Због стрме конфигурације терена куће су ситуиране степенасто и прилично стешњено. Оне су приљубљене уз падину и имају 2–3 нивоа. У доњем делу боравила је стока и смештен је био разни домаћи алат односно оруђа за рад. На првом спрату, подељеном на 3–4 просторије, налазило се огњиште поред једног од зидова, одакле је дим одлазио у оцак. Други спрат се употребљавао пре свега лети. Око горњег спрата је дрвена тераса, делимично затворена, звана „телис“. Већина кућа је имала и чардак са функцијом покривеног улаза, степеништа, трема. Као основни грађевински материјал се употребљавао камен од кога су се градили зидови приземља („керал“) и првог спрата. Последњи спрат врло

често има стубну конструкцију попуњену ћерпичем или плетену, облепљену глином. Дрво се употребљавало пре свега за кровну конструкцију, док је кров четири воде био покривен претежно ћерамидом, ређе шиндром или ражаном сламом. Глина је служила као малтер, за облепљивање унутрашњих зидова, подова и др. Аутори подробно описују процес зидања куће, план и конструкцију појединих њених делова, унутрашњи распоред, огњишни систем. Наводе богати обредни контекст везан за зидање, усељење и живот у новој кући, а такође веровања и радње у случају напуштања куће (кад удари гром у кућу, кад деца умиру, смрт члана породице, одлазак из куће, нпр. на печалбу итд.).

Трећи део књиге – „Насељавање и традиционално грађевинарство у селу Јабланица и селима Пјентки и Твароги. Грађење и употреба сеоске куће. Покушај објашњења“, – садржи суштину и смисао идеје аутора да упореде насеља удаљена соро 2 хиљаде километара и смештена у два различитим цивилизацијским зонама. Аутори своја разматрања и започињу набрајањем разлика. Пољска села су равничарска, пољопривредна, са сточарством као допуном самосталне сеоске економије, док је македонско село планинско, са индивидуалним сточарством, где мале, терасасто распређене њиве и баштице не могу да исхране његове житеље у току целе године. Неопходан елемент преживљавања било је печалбарство. У погледу конструкције, у пољским селима доминирају дрво (брвна), глина и слама, док су у Јабланици камен, дрво,

ћерамида, глина. Куће у Јабланици грађене су на више спратова и у великој мери имају и функцију економских зграда, док је кућа у пољским селима искључиво приземна, а у окућници се налазе многе помоћне зграде, које својом величином понекад и доминирају над стамбеном. Основ за компарацију аутори налазе у духовној сфери. Ту се ради, с једне стране, о тзв. идеологији насељавања – односу према простору, прилагођавању условима које пружа околина, сопственим потребама и сигурности, обележавању тог простора у реалном (гранични знаци, крстови, капелице), као и у митском погледу. Сличности, па чак и аналогije могу се наћи у низу веровања, забрана и ритуала који прате процес избора места, грађења куће, усељења, живот у кући и на крају њено напуштање. Аутори разматрају низ годишњих обичаја као и низ обреда везаних за животни циклус (на пример свадба, смрт). У том домену комплекс веровања, забрана и ритуала је неупоредиво богатији и живљи у Јабланици него у селима Пјентки и Твароги, што наводи ауторе на закључак да материјал из Јабланице личи на ранију фазу развоја у односу на Пољску.

Разматрање конкретне теренске грађе аутори преносе на теоретски ниво, ослањајући се на дело М. Елијадеа *Траќишай о истјорији религије* и на низ дела пољских аутора (S. Bystron, S. Czarnowski, L. Stomma, I. S. Wasilewski, J. и R. Tomicki и др.) и анализирају обредне појаве у категоријама „sacrum“ – смрт и „profanum“ – живот. Интерпретација сакупљеног материјала води ка закључку да је „кућа ...

стављена на исти ниво као и човек, животиње и биљни свет. У суштини, представља живо биће и подлеже истим правима која имају жива бића“ (стр. 195).

Ова студија два врсна пољска етнолога¹ резултат је подробних и мукотрпних многогодишњих истраживања спроведених у два, словенска, региона током 80-их година. Упоредивање два тако различита, чинило би се „неупоредива“ села, показало се плодотворно. Грађа коју нам презентирају има вредност примарног документа. Аутори су се трудили да у оба случаја истраже приближно исте проблеме према сличној шеми. У овом приказу нисмо били у могућности да наведемо све богатство грађе и проблема. Могу се ипак уочити и неки недостаци и пропусти опште природе, јер нисмо довољно стручни да бисмо се упустили у оцењивање детаља или теоретске анализе. Пре свега недостаје један општи увод о историјату истраживања и претпоставкама које су ауторе навеле да крену у доста ризичан подухват упоређивања тако различитих култура. Друга замерка може се ставити у погледу коришћења стручне или помоћне историјске литературе. Описујући села Пјентки и Твароги аутори доста говоре о историјату и наводе десетак библиографских јединица. При опису села Јабланице није наведена ниједна једина публикација, што свакако наводи на закључак да су се аутори ограничили искључиво на теренску грађу. Из тога произилазе и други недостаци. Дебарски Дримкол са својих шест села чини у географском, етнографском и дијалектолошком погледу једну целину, са доста разлика у односу на

суседне регионе.² Јабланицу је око 1910. године описао ондашњи учитељ Матеја Шуменковић, а тај опис преноси Ј. Цвијић.³ Тридесетак година касније описује је Миленко Филиповић у својој студији „Дебарски Дримкол“ исто тако заснованој на теренским истраживањима. Већ самим упоређивањем та два описа може се стећи увид у историјски развој села током нашег века (нпр. повећао се број махала). Покропек и Стрончек говоре о сеоском центру као о новијој појави (стр. 101), док Шуменковић пише: „Место на сред села, где су се састајали и већали о сеоским пословима зове се и сад *Збориштије*“. Изостала је једна важна појава – питање живљења у недавној прошлости у две сезонске куће: летњој („kut'a“) и зимској („кошара“). „Кошаре су готово исте такве као и куће, а код неких су и боље од куће. Ретка је кућа која нема кошаре: где је мања задруга, преселе се сви, а где је већа, остане по неко и на дому. У кошари живе заједно и људи и стока. Кад дође лето, преселе се поново у село... Овакво сељење на кошаре и натраг развијено је само у Јабланици; по осталим селима је сасвим ретко.“⁴ М. Филиповић махалу Топлец зове и Кошаре, где су у време његових испитивања неке породице већ живеле стално: „Кад је 1935. издато наређење да се крече куће, у Јабланици нису многи знали да ли ће кречити куће 'у селу' или кошаре под селом у којима проводе зимску половину године (а неки и стално боравае)“.⁵ Очигледно, процес сталног насељавања кошара је сада завршен. У Јабланици је постојала (и вероватно постоји) и муслиманска махала (М. Филиповић наводи 25 кућа, а Шуменковић сведочи о

постојању дамије). О овој чињеници нема код Покропека и Стрончека ни речи.

Осим других мањих недостатака (нпр. нису описане економске зграде у Јабланици – амбар, плевна и др.), највише пада у очи термилошка неуједначеност и недоследност, чему доприноси и превод овог рада са пољског на македонски. Аутори очигледно нису нагласили изворне називе, што је при превођењу створило још већу збрку. Не наводи се ниједан пољски термин у изворном облику; сви су преведени и то недоследно. Да наведемо неколико примера: „stodola“ се у тексту преводи као „амбар“, док је у тексту испод фотографије која је преведен као „племна“; „spichlerz“ (остава) у тексту је преведен са „шупа“, док испод фотографије стоји „амбар“. Није јасно зашто је назив мале собе за спавање „alkierz“ преведен као „шпајз“? Кућа са улазом у средини и собама са две стране (у пољској стручној литератури названа „dwutraktowa“) једном се зове „двособна“, други пут „дводеона“, док мања кућа са собама само с једне стране преведена као „троеона“, што је свакако не-

логично. У делу књиге који се односи на Македонију дато је много више изворних термина у наводницима. Постоје ипак називи за које није јасно да ли су дати у изворном или књижевном облику, на пример: у једином малом пасусу где се спомињу кошаре, употребљен је термин колибе. Та термилошка непрецизност свакако умањује изворну вредност приказаног дела. Један кратак речник основних народних архитектонских термина, како пољских тако и македонских, свакако би уклонио многе недоумице и пружио додатну интересантну грађу за упоређивање.

Јоана Павковић

¹ Проф. Маријан Покропек је један од најбољих познавалаца народне архитектуре у Пољској. Вид. М. Pokropek, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 1976; М. Pokropek, *Architektura, Wnetrze, Zdobnictwo w drewnie-snycerstwo. Zabawki, Plecionkarstwo u: Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1988, 10–97.

² М. С. Филиповић, *Дебарски Дримкол. Скопје* 1939, 7–9.

³ Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Сјане Србије*, књ. 3. Београд 1911, 1007–1011.

⁴ *Ibid.*, 1008.

⁵ М. Филиповић, *op. cit.*, 66–67; 41–42.